

KÍSÉRLET EGY EGYSÉGES POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉGI RENDSZER FELVÁZOLÁSÁRA*

EÖRSI GYULA

I.

A XIX. század folyamán a polgári jogi felelősség területén olyan változások következtek be, amelyek megtörték a vétkességi elv egyeduralmát. Ezek a változások forradalminak tűntek, valójában azonban éppen ellenkező szerepet tölthettek be: a polgári jogi felelősség intézményét a modern kapitalizmus igényeihez idomították.

E változások lényege a *tételes jogban* az objektív felelősség nagyarányú kiterjedése volt; ennek felelt meg az *elméletben* az a tendencia, amely különféle indokokkal az objektív felelősséget helyezte a polgári jogi felelősség rendszerének középpontjába. Ez a folyamat két vonatkozásban is sajátos volt:

a) a szocialista tételes jog ebben a vonatkozásban a burzsoá jog újabb tendenciáit átvette és továbbfejlesztette;

b) sok vonatkozásban hasonló tételes jogi megoldásokból teljesen ellenételes elméleti következtetésekre jutott.

Ennek az a magyarázata, hogy a termelőerők fejlődése által szükségessé tett változásokat a modern kapitalizmus a maga érdekében, a szocializmus pedig az ő saját érdekében hajtotta végre. Ebből fakadt a *tételes jogi szabályozás* bizonyos *hasonlósága* és a polgári jogi felelősségi *elmélet* teljes *eltérése*.

A *tételes jogban* végbement változások ugyanis a termelőerők fejlődésére, az ipari forradalomra vezethetők vissza. Újfajta tömeges baleseti veszély keletkezett az üzemekben és a közlekedés terén és a baleseti veszély elleni védekezés új lehetőségei jöttek létre. A védekezést a leginkább érintettek, a szervezkedő munkások sürgették és az uralmát a burzsoá rend alapjait nem érintő engedményekkel is védő burzsoá állam nem egy vonatkozásban engedett, — annál is inkább, mert ez bizonyos burzsoá részérdekeknek is megfelelt. Így nyert tért a *tételes jogban* az objektív felelősség a közlekedés és — más formában — az üzemi balesetek területén. Miután pedig a technika felhasználása a szocialista forradalom után csak fokozódik, a védekezési lehetőségek pedig a dolgozó emberről való fokozott gondoskodás jegyében nagymértékben növekszenek, a jogalkotásnak ez az iránya fennmarad. Ami viszont az *elméletet* illeti, a

* Az Osztály felolvasóüléseinek sorozatában 1958. október 1-én elhangzott előadás

modern kapitalizmus gazdasági jogias szemléletéből az következett, hogy a változásokból látszólag szociális, valójában sok vonatkozásban emberellenes következtetéseket vonjanak le. Az érdekelv közvetítésével a kárösszegeket többé-kevésbé szükségszerű improduktív termelési költségnek tekintették. A probléma többé nem a károsodások elleni védekezés volt, hanem az, hogy e költségeket biztosítóintézetek közbenjöttével vagy anélkül áthárítsák a társadalomra. A szocialista elmélet ezzel szemben nem elégszik meg azzal, hogy az emberáldozatot, az elvesztett munkaképességet kártérítés tegye jóvá, hanem a súlypontot az újfajta veszélyek elleni újfajta védekezésre helyezi, a technika veszélyeinek a technika és szervezés segítségével való közömbösítésére. A felelősséget nem arra alapítja, hogy az érdekeltnek kell az összes üzemi költséget, tehát a károkozás költségeit is viselnie, hanem arra, hogy a felelőség kilátása és a felelőssé tétel nevel a károk megelőzésére, motivál a társadalom érdekeinek megfelelő magatartásra és ezzel hozzájárul az emberek megváltoztatásához.

E változások előtt megdönthetetlen és szinte bizonyításra sem szoruló axiómaként uralkodott a vétkesség elve. Az objektív felelősségnek a római jogból megmaradt kis szigetei, továbbá a vétőképtelen személyek felelősségének kivételes lehetősége valóban kivételekként erősítették a vétkesség elvét, amelyet támogatott az erkölcs és támogatni látszott a polgári jogi felelősség intézményének egész múltja. Úgy látszott, e téren nincs is elméleti probléma. Néhány évtized változásai azután véget vetettek a magától értetődő bizonyosság és problémamentesség e boldog állapotának. A vétkességi elv egyeduralma európai szinten vizsgálva megdőlt és csatazaj verte fel a vétkességi elv uralma alatti csendet: megkezdődött a szubjektív és objektív felelősségi rendszer csatája a polgári jogi felelősség intézményéért. Az objektív felelősség új esetcsoportjainak jelentősége ugyanis többé már nem tette lehetővé, hogy ezt a felelősségi alakzatot az elmélet a vétkességi elv uralmát kidomporító kivételként kezelje. Mintha megrendelésre történt volna, a jogtörténeti kutatások kimutatták, hogy hajdan a mintaképpül szolgáló római jogban nem is a vétkességi elv volt az uralkodó, hanem az objektív felelősség, hogy az objektív felelősséget Justinianus és a posztklasszikusok interpolációi csak detronizálták, és hogy legalábbis a jog forrásai szempontjából a vétkesség elve trónbitorló.¹ Az objektív felelősség elméleti megalapozására nagyarányú erőfeszítéseket tettek. Ezek eredményeképpen a polgári jogi felelősség intézményének rendszeri és eszmei egysége megbomlott.

Ennek a bomlásnak a veszélye eredendően benne rejlett a jogi felelősség polgári jogi alakzatában. Ez ugyanis a vétkességen alapuló esetekben is kettős szemléletet követ. A felelősség ténye a vétkességtől függ, a felelősség mértéke a jóvátételi igénytől. A vétkesség csak *kiváltója*, de nem *mértéke* a felelősségnek.

¹ Lásd *Marton Géza* erkölcsi elítélést is tartalmazó fejtegetéseit (*Les fondements de la responsabilité civile*, Paris, Sirey kiad. 1938. 34. pont).

Ez a vétkesség és a jóvátétel szempontjának konfliktusát teszi lehetővé. A konfliktus azután be is következett, amikor a már vázolt változások a jóvátétel gondolatát előtérbe helyezték és a *jóvátétel szempontja többé nemcsak a felelőség mértékét szabta meg, de széles körben lett a felelőség kiváltója is.*

Miért kell ezen a területen szemléleti kettősségről szólni?

a) A megelőzés gondolatkörében a középpontban a *jogsértő* áll. Ő a jog különös „gondoskodásának” tárgya. Ez a „gondoskodás” pedig arra irányul, hogy a jogsértőt és a társadalmat nevelje, visszatartsa a hasonló káros magatartástól. A szankció tehát *represszív* jellegű. Mindennek azonban csak akkor van értelme, ha ez a magatartás elvileg javítható, mert az eleve nevelhetetlenek nevelése komolytalan próbálkozás. A megelőzés szempontja ezért a *szubjektív* felelőséggel fonódik össze. A legjelentősebb vonása azonban nem ez, hanem az, hogy figyelmét a jogsértőre összpontosítja: a károsult személye — az önhibát most figyelmen kívül hagyva — közömbös a megelőzés szempontjából.

b) A *jóvátétel* gondolatkörében a középpontban a *károsult* áll. Ő a jog különös „gondoskodásának” tárgya. Ez a „gondoskodás” pedig arra irányul, hogy a károsultat olyan vagyoni helyzetbe hozza, amilyenben volna, ha a károkozás nem következett volna be. Ebből a szempontból a károkozó személye, magatartásának minősége teljesen közömbös: a jóvátétel szempontja az *objektív* felelőség gondolatkörét váltja ki. A legjellegzetesebb vonása azonban nem ez, hanem az, hogy figyelmét a károsultra összpontosítja.

A gyakorlatban a két elv eltérése az esetek nagy részében nem okoz nehézséget, hiszen vétkes magatartás esetében a megelőzés és jóvátétel egyaránt szankciót kíván. Az sem tagadható, hogy bizonyos kármegelőző hatást az objektív felelőség is gyakorol. Mégsem tűnik el azonban az ellentmondás, mert

a) az egyik szemlélet mellett a jogsértő, a másik mellett a károsult van a szemlélet középpontjában,

b) az egyik szemlélet szubjektív, a másik objektív kiindulást kíván — megengedve természetesen bizonyos korrektívumokat,

c) mindig maradnak olyan tényállás csoportok, amelyekben a jóvátétel elve szankció után kiált, a megelőzés elve alapján azonban tiltakozni kell a szankció ellen: a károkozó nem érdemel büntetést, a károsult viszont jóvátételt érdemel, márpedig a szankció bünteti a károkozót és jóvátételt nyújt a károsultnak.

Ha pedig ezt a kétféle szemléletet a jogi felelőség *általános*, tehát nemcsak polgári jogi fogalmával vetjük össze, akkor nemcsak azt a következtetést kell levonnunk, hogy az önállósult polgári jogi felelőség szemléleti egysége felbomlott, hanem azt is, hogy a polgári jogi felelőség önállósulása olyan „sikeres” volt, hogy bizonyos lényeges vonatkozásokban *már-már nem is jogi felelőség*, — már-már nem is mutat közös vonásokat azzal az általános

jogi felelősséggel, amelynek különös alakzataként különvált a büntetőjogi felelősségtől. A jogi felelősség intézménye ugyanis annak a legátfogóbb, legfontosabb törekvésnek a jegyében létezik, amely a világ megváltoztatására irányul. Rendeltetése: az emberek megváltoztatása. A felelősség megállapítása mindig kedvezőtlen társadalmi értékelést juttat kifejezésre, ez az elítélés azonban nem öncélú és fölényes moralizálás, hanem meghatározott cél: az elítélt magatartás megjavítása szolgálatában áll. A felelőssé tétel mindig pszichikai motivációt jelent, represszió útján, a társadalom melletti magatartás érdekében. A megváltoztatható emberi magatartás megváltoztatására irányul. *A felelősség tehát mindig valamely társadalmilag kedvezőtlenül értékelt magatartás megjavítására irányul a jogsértővel szemben alkalmazott represszió révén.* Lényegéhez tartozik: *a magatartás értékelése és a represszió.* A felelősség szemlélete ezért a jogsértőt helyezi a középpontba, illetőleg pontosabban: az adott jogsértés típusát. Erre keres orvosszert és ezt a *represszióban* találja meg. Felelősségre tehát a szó általános jogi értelmében akkor kerül sor, ha *a jog eszközeivel befolyásolható társadalomellenes magatartás merült fel.* A felelősség lényegével teljesen összefér az, ha a felelősség ilyen esetekben áll ugyan be, de a felelősség *mértéke* már a károsult jóvátételi igényéhez igazodik, legfeljebb arról lehet szó, hogy a szankció a helyes motiváció szempontjából nem lesz eléggé differenciált. Ez a kettősség azonban éppen a jogi felelősség polgári jogi alakzatának specifikuma. Ez magában foglalja a jogi felelősség általános és a polgári jogi felelősség különös jegyeit. Ez a felelősség tényét a jogsértő magatartásának értékelése, a felelősség mértékét a károsult vesztesége alapján állapítja meg. Amikor azonban a jóvátétel elve annyira az előtérbe kerül, hogy a jogsértőnek már csak az okozati összefüggésben elfoglalt objektív helyzete a lényeges, de magatartása értékelésre sem kell hogy kerüljön, akkor a felelősség birodalmának határai voltaképpen már nem érintetlenek. Noha felelősségről beszélünk a jogellenesség következtében, valójában a kizárólag a károsult helyzetét mérlegelő, tisztán jóvátételi kötelmek területén találjuk magunkat. Ezt kivételes jelenségként megtűrjük a felelősség birodalmának határszervei, de mihelyt az ilyen jelenségeknek számottevő súlyuk van, akkor a polgári jogi felelősség intézménye úgy eltávolodik a jogi felelősség más alakzataitól, hogy kétségessé válik: felelősségről van-e még szó a polgári jog területén.

Az egységes polgári jogi felelősség szemlélete helyén tehát a XIX—XX. században többé-kevésbé szükségszerűen végbement változások következtében a szemlélet kettészakadása figyelhető meg.² Míg azelőtt a felelősség *alapját a jogsértő magatartásának értékelése, mértékét a károsult jóvátételi igénye*

² A svájci *Karl Otfinger* pl. megállapítja: „A modern polgári jogi felelősséget a vétkeségen és az okozáson alapuló felelősség között fennálló ellentét uralja”. (*Travaux de l'Association Henri Capitant pour la culture juridique française*, II. k. 1946., Paris, Dalloz kiad. 269., 268. o., a továbbiakban: Capitant).

szabta meg, most a felelősség hol a jogsértő magatartásának értékelésén, hol ettől függetlenül csupán a károsult jóvátételi igényén alapul. A polgári jogi felelősség alapjául két alapjában összeegyeztethetetlen elv : a jogsértő-szemléletű szubjektív és a károsult-szemléletű objektív elv szolgál. Az eredmény :

a) szakadás a polgári jogi felelősség rendszerén belül és

b) szakadás az általános jogi felelősség és a polgári jogi felelősség intézménye között.

A szakadás a szocialista jog és jogi felfogás kibontakozásával nem egy vonatkozásban még mélyült is. A szocialista erkölcsi felfogás a vétkekesség vizsgálatának alapvető jelentőséget tulajdonít, a polgárok védelmének előtérbe kerülése viszont a jóvátétel elvének jelentőségét emelte. Uralkodóvá vált az a tétel, hogy senki ne feleljen azért, amiről nem tehet és intenzívebb lett az a törekvés, hogy a károsult jóvátételt kapjon. Miután pedig az elsőnek említett nem függ a másodiktól, a második pedig az elsőttől, a kettő közötti feszültség növekedett. Ezen lényegében az sem változtatott, hogy a szocializmus építése során megváltozott termelési viszonyok következtében megnövekedtek a károk elkerülésének szubjektív és objektív lehetőségei, ez pedig a követelmények fokozásával járt és kiterjesztette a vétkekesség birodalmának határait. A felszínen olyan helyzet alakult ki, hogy egyre általánosabban hangoztatjuk a vétkekesség alapvető jelentőségét a polgári jogi felelősség szempontjából, és ezzel párhuzamosan az esetek egyre nagyobb százalékában kerül sor az objektív felelősség alkalmazására.

E jelenség felett nem lehet azzal napirendre térni, hogy más kérdés az, hogy mi az alapvető felelősségi mozzanat, és más kérdés az, hogy mely felelősségi alakzat kerül számszerűen a legtöbbször alkalmazásra.³ Szembe kell nézni ezzel a jelenséggel. Olyan megoldást kell keresni, amely a polgári jogi felelősség intézményét az új fejlődés eredményeképpen ismét belehelyezi a szocialista erkölcsi felfogásnak is megfelelő jogi felelősség összképébe, egyben kidomborítja polgári jogi specifikumait és a lehetőség szerint megszünteti a polgári jogi felelősség rendszerén belüli szakadást is : a szubjektív és objektív felelősség rendszerének szakadását.

II.

A szakadással egyidősek a kísérletek a szakadás megszüntetésére.

1. Ezeknek a kísérleteknek az első csoportja az eszmei-rendszeri egységet valamelyik felelősségi elv teljes kiküszöbölésével igyekezett megteremteni. Ellen-
tétés végletek tartoznak ide :

³ Ilyenfajta érveléssel burzsoá szerzőknél is lehet találkozni. Karl Ostinger szerint pl. a vétkekéségen alapuló felelősség a szabály, az objektív felelősség a kivétel; ez dogmatikai szempontból van így és nem mennyiségi szempontból (Capitant 268. o.).

a) A *francia—belga* jogi elméletben és bírói gyakorlatban igen erőteljes volt az a tendencia, amely igen sokáig úgy védelmezte a vétkeességi elv egyeduralmát, hogy minden új megoldási igényt a vétkeesség jegyében igyekezett megoldani, és az objektív felelősség megnyilvánulásait mesterkélt konstrukciókkal visszavezette a vétkeességre. Ez főként kétféle módon ment végbe. Az egyik módszer az volt, hogy a vétkeesség vélelmének felállítását igen sok területen a vétkeesség *megdönthetetlen* vélelme követte, márpedig a vétkeesség megdönthetetlen vélelme az objektív felelősségnek a vétkeességi felelősség címkejével való ellátását jelenti. Ez volt különösen a helyzet az állatok bizonyos kártételei esetén az állattartók terhére.⁴ A másik módszer az volt, hogy bizonyos szerződéses jogviszonyokba eleve és a szerződésfajtaához tartozó minden esetben *garanciavállalást* interpretáltak bele, noha ilyesmi elvállalása a szerződéskötéskor fel sem merült.⁵ Ez viszont fikció igénybevételét jelentette avégből, hogy az objektív felelősség előretörését leplezni lehessen és a szükségessé vált új megoldásokat a régi elvi-ideológiai és rendszeri keretek között lehessen megoldani. Ez az irányzat tehát a polgári jogi felelősség rendszerének szakadását az új megoldások elvi elismerésének megtagadásával, az objektív felelősség előretörésének elleplezésével igyekezett meg nem történtté tenni, olyan látszatot igyekezett kelteni, *mintha elvi jelentőségű változás be sem következett volna*. Ennek az irányzatnak a bírálataival nem kell sokat foglalkozni: azt kellően elvégezte az élet. A változások Franciaországban és Belgiumban is kikényszerítették a törvényhozástól a nyíltan objektív felelősséget, úgyhogy a századforduló idején ezek a kísérletek már csak utóvédharcokként jelentkeztek a vétkeességi felelősség kizárólagosságának csatavesztett fanatikusai részéről.

b) Az objektív felelősséget tagadó konzervatív irány legnagyobb ellensége módszertani rokona: a vétkeességi felelősség létjogosultságát tagadó avantgardista irányzat. Az első irányzat a Code civil kora kapitalizmusának szelleméhez ragaszkodott, az utóbbi viszont a monopolkapitalizmus viszonyaihoz alkalmazkodott, a monopolkapitalizmus légkörének szülötte. Az idevágó igen széleskörű elméletek közös vonása: a magatartás értékelésének, tehát az emberi mozzanatnak a lebecsülése a *károkozó* oldalán, a károsodásokba belenyugvás folytán az elvesztett élet, munkaképesség értékének az érte nyújtott kártérítéssel való azonosítása, tehát az emberi mozzanat lebecsülése a *károsultak* oldalán; a személytelennek felfogott vállalat kalkulációs kérdéseinek, illetőleg más vonatkozásokban a gépi berendezés szerepének túlértékelése, vagyis az emberi mozzanat lebecsülése egyfelől a *vállalatok*, másfelől a *technika* működésében.

⁴ *Planiol—Ripert*: Traité élémentaire de droit civil, Paris, 1947. II. 916. pont.

⁵ Ez az ún. obligation de sécurité. Főbb esetei voltak: az 1898. május 9-i törvényt megelőzően a munkaszerződés, továbbá a személyfuvarozás, autóvezetői iskola, lovagló-tanfolyam, szórakoztató ipar (pl. körhinták), internátusi nevelés, szálloda, fürdő, károkozó dolog bérbevétele stb. (I. m. 959. pont.)

Ezek az elméletek az objektív felelősség új esetcsoportjainak magyarázatával kezdődnek és fokozatosan jutnak el odáig, hogy a polgári jogi felelősség területén az egyeduralmat igényeljék, megszüntetvén a vétkesség jelentőségének elismerését. A francia objektivisták, mint *Saleilles* és *Josserand*, akik a *risque créé* elméletét kidolgozták, azok a németek, mint *Adolf* és *Rudolf Merkel*, akik az aktivitást kifejtő érdekeltség, illetőleg a megsértett érdekekkel szemben túlnyomó érdek elvére alapították az objektív felelősséget, vagy mint *Mataja*, aki az életképes vállalatokkal szemben támasztott követelményeket vette alapul, vagy végül mint *Müller-Erbach*, aki a veszélyeztetésből indult ki az új jelenségek magyarázatánál, voltaképpen még nem léptek fel azzal az igényvel, hogy elméletük az egész polgári jogi felelősség területén érvényesüljön, de már mutatott ilyen tendenciákat.⁶ A svájci *Karl Oftinger* már az egész polgári jogi felelősségre vonatkozóan állapította meg, hogy „a modern felelősségi jog a felelősség gondolata elé helyezi a kár fedezésének gondolatát. A károsult védelmére törekszik, nem pedig, mint a vétkességen alapuló felelősség eredeti megnyilvánulása, elsősorban a kifogásolható magatartás mozzanatát tartja szem előtt”.⁷ Itt a szubjektív elemnek, az emberi magatartás értékelésének már csak olyan alárendelt jelentősége van a gyakorlat számára, mint a rokkának, kőbaltának vagy más múzeumi tárgynak. Végül a vétkességen alapuló felelősség egészen eltűnik, amikor egyesek — mint pl. a francia *Gaudemet* — azt kezdik hirdetni, hogy a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség teljes szétválasztása azt kívánja, hogy a büntetőjog büntessen, a polgári jog pedig reparáljon;⁸ a vétkesség adja át a helyét a reparációnak. Ezek a próbálkozások voltaképpen a reparációs üzlet, a *biztosítás* általános elterjedésével, a biztosítóintézetek hatalmának megnövekedésével kaptak erőre. A legújabb elméletek a felelősséget az általános biztosítással javasolják felváltani.⁹ Arra hivatkoznak, hogy teljesen elenyésző arányban fordul elő a régi, klasszikus értelemben vett károkozás, ahol még szerepe lehet a szubjektív elemnek. Az esetek túlnyomó részében a károk személytelen vállalatok és személytelen gépek működésének tudhatók be. Itt az emberi magatartásnak lényeges szerepe nincs. A megelőzés helyét a gyors és biztos jóvátétel foglalja el: arról kell gondoskodni, hogy a kárösszegekben rejlő inproduktív költségeket fel-

⁶ Lásd pl. *Josserand*: *Cours de droit civil positif français*, Paris, 1912. II. 416—417. pont, *A. Merkel*: *Juristische Enzyklopädie*, Berlin, 1915. V. kiad. 705., 708. §. *Mataja*: *Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkt der Nationalökonomie*, Wien, 1888., *Müller-Erbach*: *Gefährdungshaftung und Gefahrtragung*, Arch. f. d. ziv. Prax., 106. k. (1910) 309—476. o.

⁷ *Oftinger*: *Die Haftung ohne Verschulden*. Schweizerische Beiträge, V. Internationaler Kongreß für Rechtsvergleichung, Schultheiß, et Co. Zürich, 1958. 61. o. Érdekes, hogy *Oftinger* 1946-ban még a vétkességi elv alapulvételének fenntartása mellett foglalt állást. (Capitant, 277. o.) Hasonlóan nyilatkozott meg egyébként Lord Justice *Denning* a *White v. White* (1950) ügyben. Szerinte a legújabb fejlődés azt mutatja, hogy a felelősség fő ismerve nem annyira a vétkesség, mint inkább az, hogy ki viselje a kockázatot (*R. F. V. Heuston*: *Salmond on the Law of Torts*, XII. kiad. Sweet & Maxwell, London, 1957. 22. o.).

⁸ Erről a fejlődési szakaszról számol be *Marc Ancel* (Capitant, 252. o.).

⁹ Lásd pl. *Oftinger* (Capitant, 271. o.).

osszák, erre pedig a biztosítás a legalkalmasabb.¹⁰ Jellemző, hogy ez az elmélet leginkább az Egyesült Államokban talál követőkre, ahol még pervesztés esetére is lehet biztosítást kötni, valamint egyes nyugatnémet jogász körökben. Még Anglia law of tort-jának hozzáférhetetlen bástyáit, konzervatív splendid isolation-ját is kikezdi ezek a modern elméletek. A *Salmond*-féle „Law of Torts” újabb kiadásaiban *R. F. V. Heuston* tiszteletteljesen, de határozottan polemizál a még *Salmond* által írt, több évtizeddel ezelőtti kiadások kizárólagos vétkességi szemléletével, és megállapítja, hogy a XIX. század moralizálása és individualizmusa helyére a XX. század standardizáló törekvése lép, ez pedig olyan átalakulásokra vezet, hogy egyesek — igaz, a kisebbség, — már a law of torts, vagyis a polgári jogi felelősség felszámolására gondolnak, legalábbis a veszélyes üzemek és az üzemi balesetek vonatkozásában.¹¹

Ezeknek az elméleteknek szociális színezetet kölcsönöz az, hogy a károkozó magatartás minőségére tekintet nélkül a reparáció mellett szállnak síkra. Valójában azonban alapvetően hibásak. Amint ez a monopolkapitalizmus szellemi légkörében — pl. a képzőművészet területén is — olyan gyakori, az ember és tevékenysége teljesen eltűnik valamilyen személytelennek feltüntetett könyörtelen gépezet csavarjai mögött; nem hiába emleget *Heuston* standardizálást. E gépezet könyörtelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint a megelőző hatásra törekvés teljes felszámolása, ami a reparációs kötelezettségnek a biztosítóintézetre való átvitelével valósul meg. Ez lemondás a károkozások elleni védekezés egyik igen fontos fegyveréről. Hitetlen fatalizmus nyilvánul meg ebben, továbbá a nemvagyonni érdekekre is kiterjedő szélsőséges áruszemlélet: a károsodás elleni védekezésre nem érdemes ösztönözni, hiszen a bekövetkező halálért, megcsonkulásért, megrokkánásért teljes pénzbeli kártérítés jár.

Míg tehát a konzervatív irány a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét az objektív felelősség elhallgatásával igyekszik elérni, addig ez a monopolkapitalista-avantgardista irány a szubjektív felelősség elhallgatásával szolgálja a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét, elszakítván ezzel a polgári jogi felelősséget nemcsak a büntetőjogi felelősségtől, ami helyes, de az általános értelemben vett felelősségtől is.

2. Az elméletek második csoportja alkalmazkodik a társadalmi-gazdasági feltételek által kialakított tételes jogi helyzethez és *logikai* megoldást keres. Megkeresi azt a legátfogóbb feltételt, amely valamennyi eset sajátja. Ezt teszi meg a felelősségi rendszer elvi alapjává és ezt finomítja kiegészítő, tágító és korlátozó elvekkel. A legjelentősebb ilyen kísérlet *Marton Gézáé* volt.¹²

¹⁰ *Marc Ancel* úgy jellemzi ezt, hogy a felelősségi probléma tisztára objektív gazdasági probléma lesz (*Capitant*, 252. o.); az objektív felelősség mögött pedig *a*) a károk felderíthetetlenége, *b*) a gép, mint károkozó és *c*) a szociális méltányosság rejlik (*Capitant*, 251. o.).

¹¹ *Heuston*, i. m. 19—24. o.

¹² Lásd különösen: *Marton*: Les fondements de la responsabilité civile, Sirey, Paris, 1938.

Marton Géza a legáltalánosabb közös feltételt, amely mindenfajta polgári jogi felelősségnek mellőzhetetlen eleme, a *jogellenes okozásban* találta meg. Ilyen módon a polgári jogi felelősségi rendszer alapjában objektívvé válik és a vétkeség elve csupán egyike azoknak a korrekatívumoknak, amelyek az okozási elv érvényesülésének határait bizonyos esetekben megszabják. Noha az így létrejövő rendszer igen figyelemre méltó logikai konstrukció, mégsem tekinthető kielégítőnek. Egyrészt azért nem, mert az így létrehozott eszmei-rendszeri egység merőben formális. Másrészt azért nem, mert kiindulása, az okozás elve ugyan valóban logikailag a legátfogóbb, de ellentétes a jogi felelősség lényegével, az emberi magatartás értékelésével, márpedig a polgári jogi felelősség az általános jogi felelősség megnyilvánulása. Ebből következik, hogy ez a logikailag önmagában zárt rendszer logikailag is hibás: alapvető kategóriává azt teszi meg, ami nem lényeges és formális, aminek alapulvétele ellenkezik az általános felelősség alapelvével, az pedig, ami a felelősség szempontjából lényeges, a rendszernek csupán egyik korrekatívumává lesz.

Ezzel rokon az az igen széles körben elterjedt felfogás, amely a polgári jog *dogmatikájára* épít, és a kötelezettség és felelősség viszonyának vizsgálatából indul ki. Elveti a Schuld und Haftung germanizáló-reakciós elméleteit, de valamit mégis elfogad belőlük: cáfolván különállásuk lehetőségét, továbbá elfogadván azt a helytálló tételt, hogy a kötelezettség megszegése felelősséget von maga után, illetőleg, hogy nincs felelősség kötelezettség nélkül, eljut addig az általánosításig, hogy *a tárgyi jog mindenfajta megszegése felelősséget von maga után*, hogy mindenfajta szankció az azt elszenvető felelősségének realizálódása. Ezt fejezi ki *Grosschmid*, amikor azt írja, hogy felelni civiliter annyi, mint „magánjogi szabálynál fogva terhelő következményekbe sodródni általa”,¹³ vagy *Villányi*, amikor a felelősséget valamely tény következményeiért való helytállásnak minősíti.¹⁴ Ebből a felelősségfogalom olyan tágítása következik, hogy felelősségnek kell minősíteni azt is, ha egy szerződés cselekvőképesség hiánya miatt vagy egy végrendelet formahiba miatt érvénytelen. Kérdéses azonban, hogy ezekben az esetekben ugyanarról van-e szó, mint akkor, ha pl. szándékos károkozás esetén kártérítést kell fizetni. Nézetem szerint két egészen különböző kérdésről van szó. Az egyik esetcsoportban a jog *a forgalmi biztonságot, az egyenérték érvényesülését, a vagyoni jogviszonyok rendjét* az in concreto tanúsított magatartás értékelésétől függetlenül védi: a szankció akkor is bekövetkezik, ha senki felróható magatartást nem tanúsított. A másik esetcsoportban a jog *társadalmilag helytelenített magatartásra* reagál. Az eltérő célok eltérő szankciókra vezetnek. Az első esetcsoportból *hiányzik a repressziós elem*, mert nem arról van szó, hogy valakit hátrányok alkalmazásával jó útra kell téríteni, hanem arról, hogy helyre kell állítani a megbomlott egyensúlyt, érvényt kell

¹³ *Grosschmid*: Fejezetek kötelmi jogunk köréből, 1932. évi kiad. I. 602. o.

¹⁴ *Villányi*: A magyar magánjog rövid tankönyve, Grill 1941. 224. o.

szerezni a jog által a vagyoni biztonság érdekében előírt formaságoknak. A szankció általában csupán az érvénytelenség. Ebből némelykor in integrum restitúciós kötelezettség származik; nemegyszer a sérelmet szenvedő fél restituál, sőt, az is előfordul, hogy az anyagi hátrány — pl. ha a végrendelet érvénytelen — a szankció az örökösként kijelölt személyt sújtja, nem pedig a jogellenesen eljáró örökagyót. A másik esetsorozatban viszont a szankció *represszív*, mert itt valamely hibás, de javítható magatartás van a középpontban. A két esetsorozatban tehát *a jogellenesség kétféle célt és kétféle szankció-típust takar*. Az első esetsorozatba tartozó főbb esetek a következők:

- a) az *érvénytelen szerződések*,
- b) az *objektív szerződésszegés*, ideértve a kellék- és jogszavatosság vétkességétől független eseteit,
- c) a *jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás* esetei.

Ezeket az esetsorozatokat — noha alapjuk jogellenes magatartás vagy eredmény — a represszió-mentesség kívül tartja a felelősség körén. A ptk.-tervezetnek egy a szovjet jogból merített intézménye azonban egyes idevágó esetsorozatokat mégis a felelősség körébe vonhat be. Ez a helyzet a visszajáró értékeknek *az állam javára való megítélése esetén*. Ez ugyanis repressziót jelent, ha nem is reparáció *nyújtása*, de restitúció *megvonása* révén, és pedig mindig akkor, ha erre valamely *szubjektív elem*, súlyosan kifogásolható magatartás (károsító célzat, szorult helyzet kihasználása, önhiba stb.) nyújt alapot. Ezenkívül a jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás eseteiben represszív elemet visz a kötelembé a *rosszhiszeműség* is. Ez teljesen érthető, mert hiszen a rosszhiszeműség éppen úgy prevenciót kíván és felelősséget vált ki, mint párdarabja az akarat világában: a vétkesség.

Ilyen körülmények között az érvénytelen szerződések és az objektív szerződésszegés, jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás szankcióinak felelősségi szankciókká minősítése provinciálisan polgári jogias szemléletet tükröz és a formális logika, valamint az egyébként igen szükséges jogi dogmatika túlhajtásának következménye. Provinciálisan polgári jogiasnak nevezem, mert a polgári jognak abból a valóban meglevő sajátosságából, hogy az a vagyoni forgalom biztonságát, az értéktörvény érvényesülését bizonyos — repressziót nem tartalmazó — szankciók igénybevételével a felek magatartásának értékelésétől függetlenül is védi, olyan felelősségfogalmat alakít ki, amely az általános felelősségfogalomtól alapjaiban eltér: sem a *magatartás értékelése*, sem a *represszív reagálás* nem tartozik a lényegéhez. Eszerint a polgári jogi felelősség teljesen sui generis felelősség, amely az általános jogi felelősséggel már nincs az általános és különös viszonyában. Provinciális eretnoksége azonban nemcsak ebben a formabontásban nyilvánul meg, hanem abban is, hogy ez a formabontás bizonyos formalizmus eredménye. A felelősség merőben dogmatikai, logikai kategória lesz. A kötelezettség lovasa mögött ülő sötét és ösztönző gondja a felelősségnek merő logikai következményé

színtelenedik és ilyenformán más kiindulással és más levezetéssel a monopolkapitalista gondolkodásnak megfelelő eredmény jön létre: a felelős ember eltűnik, a magatartás értékelése alapvető jelentőségét elveszti. A személytelen *vállalat* gépezetét itt a nem kevésbé személytelen *logikai konstrukciók* gépezete helyettesíti. Nézetem szerint a felelősség fogalmát ennyire nem kell kiterjeszteni. Nem kell minden szankciós helyzetet felelősségi helyzetnek tekinteni. Mesterkéltné a cselekvőképtelen személy által kötött szerződés vagy a formahibás végrendelet érvénytelenségét valamiféle felelősség konzekvenciájának tekinteni. Hogy miféle szankciókról van itt szó, arra még ki fogok térni. Egyelőre annyit kell csak ehelyütt megjegyezni, hogy a felelősség fogalmát azokra az esetkörökre kell fenntartani, amelyekben a felelősség alkalmazása az általános jogi felelősség speciális jogi megnyilvánulásaként jelenik meg. Hogy miképpen kell mégis megadni a jogi dogmatikának, ami a jogi dogmatikáé, azt ugyancsak később fogom tárgyalni.

Mindezek a merőben logikai és dogmatikai felfogások arra a következtetésre vezetnek, hogy a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét ilyen úton nem lehet megteremteni. Az eredmény ugyanis ezekben az esetekben az lesz, hogy *létrejön egy többé-kevésbé formális egységes felfogás és elsikkad a felelősség.*

III.

Az egységes eszmei-rendszeri felfogással szemben ugyanis azt a követelményt kell támasztani, hogy a polgári jogi felelősség ennek alapján kialakított rendszere

a) valóban felelősségi rendszer legyen, tehát a jogi felelősség legáltalánosabb vonásainak polgári jogi megnyilvánulásain alapuljon, középpontjában a magatartás értékelése álljon,

b) teljes mértékben vessen számot a tételes jogi változásokkal, harmonikusan ölelje fel ezeket a valóban felelősségi rendszer kereteiben.

A burzsoá irodalomban ennek lehetőségét sokan eleve tagadják. Arra hivatkoznak, hogy a modern felelősség már csak azért sem alapulhat a magatartás értékelésén, mert az esetek zömében a károkozó valamely vállalat, a vállalat pedig személytelen és ezért a károkozás anonim. Ez az érvelés azonban a szocialista vállalati formák vonatkozásában semmi esetres em állja meg a helyét. Mindenekelőtt azért nem, mert az önálló elszámolás rendszere és különösen azok az eszközök, amelyek a vállalati kollektíva és az egyes dolgozók anyagi ösztönzésére szolgálnak, alkalmasak arra, hogy a kártérítési felelősség ebben a vonatkozásban is kifejtse nevelő hatását. Ha a vállalat sok kártérítést kénytelen fizetni, ez egyrészt visszahat a kollektívát megillető juttatásokra (az igazgatói alapra, a nyereségvisszatérítésre), és másrészt felhívja az irányító szervek figyelmét arra, hogy a vállalatnál technikai vagy szervezési hibák

vannak. Ami pedig a károkozó személyt illeti, a munkajogi anyagi felelősség sajnos nem eléggé igénybe vett eszköze alkalmas arra, hogy ráhárítsa a felelősség rácső részének a súlyát. A vállalat teljes kártérítést fizet, a dolgozó pedig rendszerint ennek egy részét viseli. Ilyen körülmények között a polgári jogi felelősség megelőző hatást gyakorolhat mind az egész vállalati kollektívára, mind pedig külön-külön a kollektíva egyes tagjaira.

Ezzel azonban a nehézségek nem érnek véget. A magatartás értékelésén alapuló és a bekövetkezett tételes jogi változásokkal számoló felelősségi rendszer lehetetlenségnek látszik, hiszen itt az objektív felelősséget kellene harmonikusan elhelyezni a szubjektív felelősség kereteiben. A megoldhatatlanság azonban csak látszólagos. E látszat szülőanyja az a szemléletünk, amely megszokta, hogy alapvetően a szubjektív, vagyis a vétkességen alapuló és az objektív, vagyis csak az okozás tényén alapuló felelősségi rendszereket különböztessük meg. Ez a különbségtétel azonban véleményem szerint ma már *meghaladott és értéktelen, sőt zavaró*. Az objektív felelősség gyűjtőfogalma ugyanis *annyira eltérő* tényálláscsoportokat tartalmaz, hogy egyes idevágó esetek között lényegesen nagyobb a különbség, mint a szubjektív felelősség és az objektív felelősség egyes esetsoportjai között.

Példaként az objektív felelősség két esetsoportját említeném meg: a veszélyes üzem üzembentartójának a felelősségét és a vétőképtelen személy felelősségét gondozó nemlétében. Szerintem a kettő nagyobb mértékben tér el egymástól, mint a vétkes magatartáson alapuló szubjektív felelősség a veszélyes üzem üzembentartójának felelősségétől. Ez a különbség természetesen nem tűnik szembe, ha a veszélyes üzem fokozott felelősségének lényegét abban látjuk, hogy aki veszélyt idéz elő, az viselje a sorscapások anyagi következményeit, mert a károsultak kártalanítása méltányosabb érdek. Ezért a szubjektív és objektív felelősség megkülönböztetésének alapulvétele teljes mértékben megfelel a burzsoá felelősségi szemléletnek. Amint azonban ezt a Marton Géza-émlékkönyv számára írt tanulmányomban megkíséreltem kimutatni, a veszélyes üzem fokozott felelősségének nem ez a lényege, legalábbis nem a mi társadalmunkban, ahol a kárelhárítás érdekében kifejtendő aktivitásra irányuló kötelezettség nem szorítkozhat csupán a tételesen előírt rendszabályok megtételére. A törvényesség érdekében hozott 20.120/1958. sz. ítélet pl. még a tapasztalatcserét, sőt a tudományos kutatás előmozdítását és figyelemmel kísérését is a vállalat teendői közé sorolja a balesetvédelem terén (BH. 1958. 7. sz. 1995. sorsz.).

Mi tehát a helyzet a veszélyes üzemmel? Mindenki tudja, hogy az nem veszélyes: a vonat sokkal veszélytelenebb, mint a postakocsi volt hajdanában. Voltaképpen arról van itt szó, hogy a technika a veszély termelésével *a veszély elleni védekezés sajátos lehetőségeit* is termeli, és ezek a védekezési lehetőségek egyrészt *jelentős mértékben függetlenek a vétkességtől*, másrészt *a lehetőségek kiaknázására a polgári jogi felelősség révén is lehet hathatósan ösztönözni*.

Az újabb szovjet irodalomban különösen *K. K. Jajcskov* hangsúlyozta, hogy a veszélyes üzem fokozott felelősségéről szóló szovjet normáknak megelőző-nevelő jellegük van. Vétkesség hiányában is fokozott erőfeszítésre nevelnek.¹⁵ A veszélyes üzem esetében figyelembe jövő legfontosabb elemek tehát a következők :

- a) újfajta, tömegesen jelentkező balesettípus,
- b) a vétkes magatartástól független olyan tipikus kár-ok, amely ellen a technikai és szervezési lehetőségek kiaknázásában rejlő sajátos módon lehet védekezni,
- c) ezt a sajátos védekezést a polgári jogi felelősség intézménye hatékonyan mozdíthatja elő.

Az ennek alapján kialakuló felelősségi alakzat ezeknek a védekezési lehetőségeknek a kiaknázására ösztönöz. Kettős jellemzője :

- a) *nem a vétkes magatartás ellen irányul,*
- b) *mégis az emberi magatartás befolyásolását szolgálja,* egy sajátos területen.

A veszélyes üzem felelősségének és a vétkességen alapuló felelősségnek tehát e felfogás mellett, a burzsoá elméleti felfogás elvetése esetén közös vonása az, hogy mindegyik a maga területén *az emberi magatartás megjavítására* irányul és ebben a minőségében *beleilleszkedik a jogi felelősség általános koncepciójába.*

Ha ezzel szemben megvizsgáljuk az objektív felelősség másik említett esetét, a vétőképtelen személy felelősségét, ha nincs gondozója, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *itt az emberi magatartás befolyásolására irányuló törekvés hiányzik.* Ebben az esetben a felelősség voltaképpen *merőben reparációs kötelmet* takar. A károkozó magatartás értékelése elmarad és merőben csak az oksági viszonyban való részvétel kapcsolja be a kártérítési kötelezettséget. E lehetőség valóra válása azután már a jogsértő magatartásától független, a károkozás szempontjából véletlenszerű olyan körülményektől függ, mint a felek vagyoni helyzete stb., akárcsak az ún. méltányossági felelősség többi eseténél. Ilyenfajta reparatív kötelek azután a polgári jog más területein is vannak, ahol jogszerű magatartásokhoz kapcsolódnak. A kisajátítási kártalanítás vagy a sükség helyzetben okozott kárért nyújtott megtérítés is ilyen. Tagadhatatlan, hogy a kisajátítási kártalanítási kötelezettségnek lehet bizonyos preventív hatása meggondolatlan kisajátítási tervekkel szemben, de ez eseti, véletlenszerű. A kártalanítás jogpolitikai rendeltetése valóban szinte kizárólag a jóvátétel, nem pedig a megelőzés.

¹⁵ *Jajcskov* : A károkozásból eredő kötelek rendszere a szovjet jogban, A polgári jog kérdései, tanulmánykötet. A moszkvai állami egyetem kiad. 1957. 166—167. o. — *B. Sz. Antyimonov* is lényegében ilyen értelemben ír, amikor hangoztatja, hogy sohasem az energia vagy a gép a veszélyes, hanem az azt működtető emberi tevékenység (Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott károkért, Moszkva, 1953).

Az objektív felelősség területén tehát valójában *kétféle esetscsoport* van : olyan, amelyik az *emberi magatartás* értékelésén alapul és annak befolyásolására irányul (*akárcsak a vétkességen alapuló felelősség*), és olyan, amelyik *ettől független*. Az első esetscsoportba tartoznak azok a tömeges esetek, amelyek a polgári jogi felelősség eszmei-rendszeri egységét megbontották, elsősorban a veszélyes üzem károkozásai. Az objektív felelősség e heterogenitásának felismerését az gátolja, hogy túlságosan begyökereződtek az objektív felelősség új eseteit magyarázó burzsoá nézetek, amelyek középpontjában nem a védekezés és az arra ösztönzés áll, hanem az üzleties érdekelv, kockázat elve stb. Bár a szovjet jogtudomány ezt az elvi alapot igen helytálló bírálatnak vetette alá,¹⁶ a polgári jogi felelősség rendszerére még mindig ez hat, gátolván a vétkességen alapuló felelősség és a legelterjedtebb objektív felelősségi esetscsoportok rokon voltának felismerését.

Mindebből az következik, hogy ha a polgári jogi felelősség rendszerét úgy akarjuk felépíteni, hogy a rendszer a jogi felelősséggel is és önmagával is egységben legyen ; ha azt akarjuk, hogy az elvi szempontból jellegzetes a tömegesen előfordulóval egybeessék ; ha arra törekszünk, hogy a jogintézmény rendszeri felépítése is kifejezze az alapvető jogpolitikai célokat és egyúttal lehetőséget nyújtson arra is, hogy az alapvető jogpolitikai célok szolgáltatásban kimutathatók legyenek az egyes legtipikusabb esetscsoportok viszonylag önálló sajátosságai is, akkor *a szubjektív és objektív felelősségi rendszer megkülönböztetésének alapulvételét fel kell adni*. A rendszert nem a szubjektív és objektív felelősség rendszerének megkülönböztetése alapján kell megalkotni, hanem *a magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló tényálláscsoportokat kell a többtől megkülönböztetni*. Ez a megkülönböztetési alap kétségkívül nemcsak a szubjektív és az objektív felelősség rendszerének megkülönböztetését oldja fel, de *a vétkesség középponti helyzetét is megszünteti*. Nem úgy, ahogyan a modern burzsoá irányzatok, amelyek azt megsemmisítik, hanem ellenkező irányban : *tovább általánosítva* azt a fogalmi elemét, amelynek révén a vétkesség egyáltalán középponti kategóriává lett. A középpontba a magatartásról alkotott azt az értékelést helyezi, amely lesújtó és felemelő is egyben, mert ugyanakkor, amikor elítélő, egyszersmind optimista is : feltételezi a javíthatóság lehetőségét. Ez az értékelés kerül a polgári jogi felelősség intézményének középpontjába, ha a javasolt módon a vétkességet, mint a rendszer középponti kategóriáját megszüntetve megőrizzük. Ilyen körülmények között a vétkességfogalom is olyan irányban tolódik el, hogy a középpontba a javíthatóság szempontjából eszközölt társadalmi értékelés kerül. Ez pedig lehetővé teszi azt is, hogy meghaladhatóvá legyen a vétkességi felelősségi rendszeren belüli évszázados ellentét a vétkesség szubjektív és objektívált ismervek alapján való megítélése között. Ez az eltolódás továbbá a szankció vonatkozásában is előtérbe helyezi

¹⁶ Lásd pl. *Antyimonov* : I. m., I. fejt.

a kissé elvontan erkölcsi színezetű megtorlással szemben annak sokkal tudományosabb kimunkálását, hogy milyen minőségű és milyen súlyú intézkedés alkalmas egy olyan egyéni és társadalmi motiváció kialakítására, amely a leginkább hat nevelően és visszatartóan, vagyis megnyitja az utat a gyakran jelszószerűen használt prevenció elv tartalmának alaposabb kifejtésére. A vétkességfogalom e súlypontváltozásának, illetőleg a prevenció elv szerepe részletesebb kidolgozásának kérdése azonban ennek a tanulmánynak a kereteit meghaladja, csupán jelezni kívántam az említett alapkoncepció bizonyos — véleményem szerint igen üdvös — további következményeit.

Visszatérve most már a polgári jogi felelősség rendszerének kérdéséhez, a magatartás értékelésének és befolyásolásának középpontba helyezése a következő eredményre vezet :

1. A polgári jogi felelősség par excellence területe volna a *károsodásra vezető magatartás értékelésén és befolyásolására törekvésén alapuló felelősség*. Ezen belül a magatartás eltérő minősége és ennek következtében a felelősség tétel eltérő feltételei alapján meg kellene különböztetni a következő, jól ismert eseteket :

a) Azok az esetek, amelyekben a tipikus kár-ok a *vétkes magatartás*, volnának az idevágó legáltalánosabb esetek, mert hiszen a jogi felelősség elsősorban az ilyen vagy olyan módon elítélt akarat megváltoztatásán keresztül törekszik a tettek és emberek megváltoztatására.

b) Az idevágó különös esetek volnának azok, amelyekben bizonyosfajta *tipikus kár-okok különleges védekezést tesznek szükségessé és egyben lehetővé, feltéve, hogy ez a védekezés a polgári jogi felelősség eszközeivel vétkesség híján is szolgálható*. Ide tartoznának az objektív felelősségnek a magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló esetei, illetőleg azok az esetek, amelyekben ugyan a reparációs elv nagy nyomatókkal lép fel, de a prevenció is számottevő szerepet játszik. Ide tartoznának tehát azok az esetek, amelyekben a polgári jog a felelősség szempontjából jelentőséget tulajdonít valamiféle különleges — egyáltalán nem mindig fokozott — veszély felidőzésének. Nemcsak a veszélyes üzem fokozott felelőssége tartoznék ide, de pl. a tulajdonos, illetőleg bérlő felelőssége is a lakásból kidobott vagy kiöntött tárgyak leeséséből eredő károkért.

2. A magatartás értékelésén és befolyásolására törekvésén alapuló felelősség körébe tartozna tehát a felelősségi esetek messze túlnyomó többsége. Emellett a szabályt erősítő eltörpülő kivétel volna az az esetscsoport, amelyet *dogmatikailag* a felelősség körébe von az, hogy a magatartás *jogellenessége* reparációs kötelezettséget vált ki, de *jogpolitikailag* onnan taszít az, hogy az in abstracto jogellenesnek minősített *magatartás konkrét értékelése súlytalan és a szankció nem irányul kifejezetten a megelőzésre*. Ez az esetscsoport ugyanannyira kivételes volna, mint a szubjektív felelősség elvének tündöklése idején az objektív felelősség periférikus esetscsoportjai. Igaz, jelenlegi jogunkban ma még ez az esetscsoport sem elhanyagolható, mert hiszen a bírósági gyakorlat

az utóbbi években mind gyakrabban és kiterjesztőbben alkalmazta a *méltányosságon* alapuló általános felelősségalapító tételt, amely az 1928. évi magánjogi törvénykönyvjavaslat 1737. §-ának a bírósági gyakorlatba való átvételén alapul. Ez azonban mint általános felelősségalapító kauza ma már a világon úgyszólván egyedülálló és a magyar polgári törvénykönyv hatálybalépésével előreláthatóan meg fog szűnni. Ha ez megtörténik, akkor valóban csak egy-két egészen ritka nevesített esetcsoport fog ide tartozni; talán egyedül a vétőképtelen személy felelőssége, ha nincs gondozója. Ezt a tényálláscsoportot viszont — akárcsak az érvénytelen szerződések és objektív szerződésszegések esetcsoportját — finom átmenetek számtalan sora kapcsolja a jogos magatartáson alapuló reparációs kötelekhez, amilyen pl. a helytállás a szükséghelyzetben okozott kárért; amilyen a ptk-tervezet 439. §-ában foglalt az a szabály, amely megengedi, hogy a bíró a megbízót kártalanításra kötelezze, ha a megbízott a megbízás teljesítése során külső okból kárt szenved. Itt a hajszálvékony okozati fonálon olyan kártalanítóhoz jutunk el, aki sem jogosan, sem jogellenesen nem járt el.

IV.

Ezek után még el kell határolnunk a felelősségi köteleket egyrészt a többi *reparációs* kötelemtől, másrészt a többi *jogelleneségen* alapuló kötelemtől.

A) A kifejtett alapon a *reparációs kötelek* a következő csoportokba oszlanak:

1. *Megelőző-jóvétevő* kötelek, és pedig

a) amelyek a vétkes magatartáson alapulnak és

b) amelyek különleges védekezés lehetőségén és szükségességén alapulnak.

2. *Merőben jóvétevő* kötelek, és pedig

a) amelyek jogszerű magatartáson (szerződés, kisajátítás stb.) vagy legalábbis nem jogellenes magatartáson alapulnak,

b) amelyek — kivételesen — jogellenes magatartáson alapulnak.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a felelősségi kötelek a *megelőző-jóvétevő* kötelek, míg a nem jogellenes magatartáson alapuló merőben jóvétevő kötelek kívül esnek a felelősségi kötelek körén. Ami a jogellenes magatartáson alapuló és mégiscsak merőben jóvétevő köteleket illeti, ezeket hibrid jelenségeknek kell minősítenünk. Jogpolitikailag félbenmaradt esetek ezek: a magatartás elvont jogellenessége releváns, de konkrét értékelése közömbös. Ez voltaképpen a jogelleneséget is tartalmatlanná teszi az adott esetben: egy négyéves gyerek károkozásának jogellenessége az ő vonatkozásában dogmatikailag megáll, de ugyanúgy nem sok tartalommal rendelkezik, mint akkor,

ha a szolgáltatás senkinek fel nem róható okból lehetetlenné válik. Mégis egy a felelősség körén kívül eső szempont, a reparációs igény ezt a tartalmatlan jogellenességet a jóvátételi kötelezettség kiváltójává avatja és *ilyen irányú* tartalommal tölti meg. Ilyen körülmények között ez a jelenség valójában sem a felelősség körébe tartozó, sem a merőben reparatív kötelmek körében nem helyezhető el teljesen megnyugtatóan. Kivételes előfordulása, alárendelt jelentősége szerencsére csökkenti az ezzel kapcsolatos gondokat. Semmi hátrány nem származik abból, ha a rendszer felépítése során a dogmatikai megfontolásoknak ekkora súlyt tulajdonítunk és ezeket az eseteket is a felelősség körébe vonjuk. A dogmatikát és a rendszert ugyanis kétségkívül a jog és társadalomnak a jogpolitikai megfontolásokban tükröződő objektív törvényszerűségei szabják meg, de mint dogmatikának és rendszernek vannak a megszabott kereteken belül viszonylag önálló jellegzetességei is. Egyikük sem simulhat teljesen hozzá a jog által felhasznált objektív törvényszerűségek testéhez. Ugyanakkor a viszonylag önálló sajátosságok sem feledtethetik el a meghatározó és tipikus elemeket. Ezért megelégedhetünk azzal, ha

a) a rendszer egyrészt egészében az alapvető jogpolitikai megfontolásra épül, és másrészt az esetek számszerű többsége is az így kialakuló főcsoportba tartozik,

b) az alapvető jogpolitikai megfontolásokhoz képest kivételes esetek egyrészt a rendszerben is mint kivételek jelentkeznek, másrészt számuk elenyésző.

B) Miután a *reparációs* kötelmek köréből kiharítottuk a felelősség esetcsoportjait, most ugyanazt kell tennünk a *jogellenességen* alapuló kötelmek körével. Kifejtettem, hogy a jogellenességnek kétféle iránya és kétféle szankciója van. Mi lesz a helyzet az érvénytelen szerződések és az objektív szerződésszegés — pl. a senkinek fel nem róható lehetetlenülés —, valamint a jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás eseteivel? Ezekben az esetekben, mint már utaltam rá, a jogviszony felszámolásáról, illetőleg a szolgáltatások kiegészítéséről van szó, a gazdasági forgalom biztonsága érdekében, nem pedig represszióról kifejezetten és közvetlenül egy magatartásfajta megjavítása érdekében. Ezek az esetek csak akkor tartozhatnak a felelősség körébe, ha a magatartás értékelése alapján a visszajáró szolgáltatás az államot illeti meg, vagypedig a rosszhiszeműséghez fűződnek szankciós jogkövetkezmények, tehát

a) a *magatartás értékelése* következtében

b) az egyébként ilyen elemet nem tartalmazó szankció *repressziós* tartalommal telik meg: a hibás magatartást tanúsító fél elesik a restitúciótól, illetőleg a dolog elpusztulásáért, egyéb károkért, hasznok elmaradásáért rosszhiszeműsége folytán felelős lesz. Minden más esetben olyan szankcióról van szó, amelynek kiszabásánál a magatartás konkrét értékelésre nem kerül, amely repressziót nem tartalmaz, amely tehát *nem felelősségi szankció*.

Ezen az alapon *jogellenesség* esetén a polgári jogi szankciók — a polgári jog ama sajátossága következtében, hogy az bizonyos esetekben a gazdasági forgalmat, a vagyoni viszonyok biztonságát az egyes személyek magatartásának értékelésétől függetlenül is védi, illetőleg gondoskodik a lebonyolíthatatlan jogviszonyok felszámolásáról — két szinten helyezkednek el :

1. *A jogviszony felszámolása, illetőleg egyensúlyának helyreállítása represszió nélkül, felelősség nélkül :*

a) érvénytelen szerződések azoknak az eseteknek a kivételével, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg,

b) az objektív szerződésszegés esetei,

c) a jogalap nélküli birtoklás és jogalap nélküli gazdagodás felszámolása (kivéve amennyiben rosszhiszeműség jogkövetkezményeiről van szó).

2. *Felelősség a magatartás értékelése alapján és befolyásolása céljára represszív-reparatív, vagy restitúciót elvonó represszív szankció útján :*

a) a felelősség már említett esetei,

b) azok az esetek, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg, vagy amelyekben a rosszhiszeműséghez fűződnek jogkövetkezmények.

C) Az eddigieket összefoglalva tehát a reparációs és szankciós helyzetek három csoportja adódik :

1. *Merőben reparatív kötelek jogos magatartás alapján represszív hatással (szükséghelyzetben okozott kár megtérítése), vagy anélkül (kisajátítási kártalanítás) ;*

2. *jogellenesen létrejött vagy alakult jogviszonyok felszámolása, egyensúlyba hozatala a magatartás konkrét értékelése, represszió és felelősség nélkül ;*

3. *felelősség mindig jogellenes magatartás alapján, mindig represszív szankcióval és az esetek túlnyomó többségében a magatartás értékelése alapján.*

A polgári jogi felelősség körébe tehát a javasolt megoldás szerint a *jogellenes magatartáson alapuló, represszív elemet tartalmazó reparációs vagy a reparációt elvonó kötelek tartoznának*. Ezek túlnyomó főcsoportja a *magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló preventív-reparatív-represszív kötelek* csoportja, amelynek *általános* esete a *vétkes* magatartáson alapuló felelősség, *különös* esete pedig az olyan *különleges védekezést* igénylő magatartásokon alapuló kötelek csoportja, amelyek ellen a védekezést a polgári jogi szankció segítségével elő lehet mozdítani, — ide értve végső fokon azokat az eseteket is, amelyekben a restitúciós érték az államot illeti meg. A felelősségi kötelek másik, teljesen kivételes és alárendelt főcsoportja pedig a *jogellenes magatartáson alapuló merőben reparatív-represszív kötelek csoportja* : a vétőképtelen személy felelőssége gondozó nemlétében.

Ennek a javasolt rendszernek az előnyei a következők volnának :

a) A szocializmus által megkívánt magasabb szinten helyreállítja

aa) a polgári jogi felelősség intézményének eszmei-rendszeri egységét,

bb) az általános jogi felelősség és a polgári jogi felelősség összhangját ;

b) ezt az utóbbi összhangot úgy teremti meg, hogy a polgári jogi felelősség sajátos vonásai és az utolsó évszázad pregnáns változásai is kellő súlyt kapnak.

Ez kevésbé elvontan azt jelenti, hogy

a) a polgári jogi felelősség *középpontjában a magatartás értékelése és befolyásolása*, tehát a maga körében a világ megváltoztatására irányuló törekvés marad,

b) az így kialakított felelősségi rendszer *hangsúlyozottan számot vet az új körülményekkel* : számol az energia különféle fajtáinak mind kiterjedtebb igénybevételével és ebben a vonatkozásban nem a technika veszélyeit, de a technikának és a szervezésnek a technika által előidézett veszélyek *leküzdésére* vonatkozó lehetőségeit állítja a középpontba.

V.

Még egy kérdés tárgyalása van hátra : a reparációé akkor, ha a prevenció szempont nem indikálja a kártérítést. A modern burzsoá felfogások éppen azzal keltenek szociális látszatot, hogy kiterjedt esetekben a reparációt prevenció szempontok hiányában is indokoltnak tartják. Az idevágó esetkörök jó részéről kimutattuk ugyan, hogy népi demokratikus és szocialista viszonyok között a prevenció és reparáció szempontok találkozásáról van szó — a veszélyes üzem felelőssége a prevención is alapul —, mégsem térhetünk ki a kérdés mélyebb megvizsgálása elől.

Teljesen jogosultnak kell tartanunk a megelőzés és jóvátétel kérdésének szétválasztását, feltéve, hogy az előbbi sem sikkad el a szétválasztás következtében. Jogosultnak kell tartanunk az egyik károkozó-, a másik károsult-szemlélete miatt, és azért is, mert a gyakorlatban az elmondottak ellenére is előfordul, hogy felelősség nincs, vagy korlátozott, jóvátétel nyújtása viszont indokolt volna.

A szétválasztásból kiindulva a következő — elvileg tisztának látszó — megoldás kínálkozik :

a) Minden kárt, amelyet a károsult nem maga okozott, a társadalomnak kell viselnie : társadalombiztosítás útján minden ilyen kár térüljön meg.

b) Ha a károsodásért valaki a kifejtettek értelmében felelős, akkor térítse meg a társadalomnak okozott kárt. Adott esetben álljon helyt a vállalat az egész kárért, felelős dolgozója pedig a munkajogi anyagi felelősség szabályai szerint annak megfelelő részéért.¹⁷

¹⁷ A burzsoá felfogások csak az a) alattit propagálják, és ezzel a polgári jogi felelősség intézményét megszüntetik. Egyes burzsoá nézetek szerint továbbá elegendő, ha a felelős személy bizonyos bírságot fizet (l. a köv. lábjegyzetet). Ez azonban elvi alapokat nélkülöző álláspont.

Ez a megoldási séma a jóvátétel és a megelőzés szempontjából egyaránt kielégítő. A károsultnak teljes biztonságot nyújt, megtartja ösztönző-nevelő erejét és senkit sem készíttet reparáció fizetésére felelősség hiányában. Kérdés azonban, hogy mit szól hozzá az, akinek az ezzel járó költségeket fedeznie kell : a társadalom.

Kétségtelen, hogy a vázolt megoldás irányában a társadalombiztosítás kiépítésével jelentős lépéseket tettünk és anyagi erőink növekedésével nyilvánvalóan további lépések várhatók. Nem volna azonban helyes ezt a 100%-os megoldást ebben a fejlődési szakaszban valóban 100%-osnak tekinteni. Anyagi erőink még hosszú ideig korlátozottak lesznek. A rendelkezésre álló javak elosztása nem könnyű feladat. Amink van, azt alapjában úgy kell felosztanunk, hogy ezzel minél szélesebb körök létfeltételei javuljanak meg, az általános szint emelkedjék. A társadalmi kártérítés nem ezt a célt szolgálná, mert az egész fejlődés szempontjából véletlenszerűen forgácsolná szét az anyagi erőket. Ha viszont a rendelkezésre álló javakat úgy használjuk fel, hogy ezzel az általános szint emelkedjék, akkor könnyebbé válik bizonyos károk egyéni elviselése is. Az általános társadalmi kártérítés elve tehát nem felel meg a társadalmi érdekeknek. Más kérdés, hogy mindezek ellenére intézményesen kell gondoskodni arról, hogy a dolgozók létfeltételeit a társadalom betegségük, munkaképtelenségük esetére is biztosítsa. Ezt a célt szolgálja a fejlődő társadalombiztosítás, nyugellátás.

Bárhogyan áll is azonban ez a gazdaságpolitikai kérdés, a polgári jogászoknak a figyelmet továbbra is a felelősség és nem a társadalmi jóvátétel kérdéseire kell összpontosítaniok. A társadalmi jóvátétel hasznos gondolatának ugyanis van egy káros oldala : lefegyverezhet.¹⁸ Ha a társadalom nagy zsebéből a kár ügyis megtérül, akkor aprólékos bíbelődésnek tűnhet az egyes elszigetelt magatartások értékelése és befolyásolása. Ez azonban a gazdasági jog eszmekörének, a csavarok és kerekék szemléletének terméke. El kell utasítanunk. Törekedni kell ugyan a biztonságnak a társadalmi jóvátétel útján való

Ha valaki felelős a kárért, akkor a főszabálynak arra kell irányulnia, hogy azt részben se háríthassa a társadalomra. Más kérdés az, hogy a teljes kártalanítás elve alól kivételeket kell engedni : bizonyos körülmények fennforgása esetén a kártérítést mérsékelni kell.

¹⁸ Erre burzsoá szerző is figyelmeztet. *Marc Ancel* ír arról, hogy az általános kötelező biztosítás gondolata közömbössé tehet és ezért erkölcstelen és veszélyes lehet. Az orvosszere : a büntetőjogi és az államigazgatási jogi szankciók, bírságok kiterjesztése ; ezáltal a végsőkéig szocializált „felelősség” ismét találkozna a szubjektív vétkességgel és egyéni szaukcióval (*Capitant*, 260. o.). Már az előző lábjegyzetben utaltunk rá, hogy ez elvi alapot nélkülöző megoldás. Hozzátehetjük, hogy nem tartjuk megengedhetőnek, hogy a büntetőjogot vagy akár a szabálysértések jogterületét kiterjesztve olyan területekre alkalmazzuk, ahol a polgári jogi szankció önmagában is kielégítő eredményre vezet. Az a kiindulás, amely szociálissá akarja tenni a felelősségi jogot, amely teljesen szét akarja választani a polgári jogi és a büntetőjogi felelősséget, ilyenformán oda jut el, hogy mesterségesen kénytelen kiterjeszteni a büntetőjog és államigazgatási jog határait. Ez pedig nem egészséges és nem is szociális jelenség.

fokozására is, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy ennek a biztonságnak értékesebb záloga az emberi tevékenység színvonalának emelése, mint a kártérítés elveszett életekért, munkaerőért, életkedvért. Az emberi tevékenység színvonalának emelése pedig nevelő munkát kíván. Ezt szolgálja a polgári jogi felelősség intézménye is, feltéve, hogy a középpontjában az emberi magatartás értékelése és a befolyásolásra irányuló erőfeszítés áll. Meggyőződésem, hogy a most javasolt megoldások ezt az intézményt még alkalmasabbá tehetik ennek a szocialista humanista célnak a szolgálatára.